

Радован БАКИЋ*

ОБРАДА ПРОСТОРНИХ И ДЕМОГРАФСКИХ ОБИЉЕЖЈА ЗАВИЧАЈА

Простор и човјек у њему, двије су незаобилазне компоненте у проучавању историје завичаја. Родна грудa је дјелић простора којем се као и дјетинству увијек враћа, колијевка из које се први пут угледају његови пејсажи и у свијест појединца трајно уцртају, који никада не блиједе, који кроз живот подстичу. Неко је у себи понио идилу околних висова, иза којих се сунце рађа и залази, брзих потока, извора и врела, пећина и легенди о њима, првих кукуријека, љубичица и јагорчевина, густих магли око планинских врхова и уз долине ријека Опасаница, бескрајно шаренило расцвјетаних воћњака и мирисних плодова; други дуговјечна стабла маслина, редове дарежљивих плодова мандарина, поморанци, лимуна и смокава, „кревете” са објешеним гроздовима кивија и грожђа, бескрајне пучине мора, ехо таласа и јата галебова, ситнозрне плаже, видиковце и скочидјевојке; трећи, ширину непрегледне низије под жутим класјем пшенице, сунцокретове „златне шешире”, кукурузна поља и поља шећерне репе; четврти прве угледане улице, тргова, паркова, небодера итд. Завичај се увијек носи у себи, о њему се сања, пише, слика, распредају доживљаји и обнављају успомене. Њему се увијек дужно и никада измирено.

Осим простора завичај има људе у протоку времена, њихове судбине, станишта, искуства, опомене, гробља. И човјек и простор одсликавају се у времену, носе њихова обиљежја и уграђују у његове историјске промјене. Сваки завичај има свој просторни обухват и у њему су саткане природне и антропогене компоненте. У завичају човјек прави прве кораке у освајању простора, ограничава свој простор, бори се за њега, деградира или унапређује његова својства. Отуда нема ваљаног истраживања зави-

* Професор Универзитета у пензији.

чаја без комплексног упознавања величине простора, његових битних обиљежја, специфичности и препознатљивости, без анализе демографских кретања у прохујалим временима, шта се у њима мијењало, шта је иза њих остало као баштина културе, слојевитост токова као вриједности од незаборава. Анализе те врсте упућују нас на законите закључке, од којих је један од фундаменталних – да што идемо у даљу историјску прошлост, човјек и људске заједнице све су више зависни од природних обиљежја простора, а што смо ближе савремености, те су зависности све мање, али се битне законитости ипак нијесу корјенитије мијењале. Због тога је завичај динамичка категорија у јединству простора, времена и човјека као одлучујућег геофактора.

ОБРАДА ПРОСТОРНИХ ОБИЉЕЖЈА ЗАВИЧАЈА

Прве компоненте у обради просторних обиљежја су: име, просторни обухват, величина и географски положај. Сваки завичај је конкретизовани простор, у чијим ће се границама усредсредити научна анализа, а у географској науци одавно је утемељен овај логички приступ. Најодговорнија је анализа географског положаја, а он се, нажалост, обрађује упрошћено и веома површно. Најчешће су то пар сувопарних реченица о математичко-астрономским компонентама положаја, као што су географска ширина и дужина, те и релативна надморска висина. У новије вријеме се врши и обрада геоморфолошких предиспозиција за успостављање саобраћајних токова са окружењем, као што су: долине ријека, планински превоји, језера и море, као и предиспозиције унутар завичајног простора, те и њихова валоризација у смислу изграђености саобраћајног система, његове мреже, квалитета, ефикасности и ранга кроз историјске токове и уз оцјену његовог стања, реалних потреба и могућности развоја. Оваквим приступом све се аналитичније залази у обраду саобраћајне и историјске функције географског положаја као развојног фактора завичаја. Веома је ријетка и најчешће запостављена обрада компонентата као што су: економски, географско-културолошки и геополитички положај, чији су утицаји готово од пресудног значаја.

Географско-економска компонента најчешће се обрађује преко утицаја и подстицаја завичајних ресурса на његове трансформације и промијене у окружењу, као и утицај ресурса окружења на конкретни завичај.

Анализа географско-културолошке компоненте обично је усмјерена на културолошке утицаје на завичај кроз минуле периоде, шта је од тих утицаја нестало а шта се задржало као трајни културолошки слој у обла-

стима материјалне и духовне културе, етничке и конфесионалне структуре, у обичајима, особинама и сл.

Геополитичка компонента географског положаја је крупна детерминанта многих завичаја. Због њеног утицаја завичаји су мијењали државну и управно-административну припадност, губили просторно јединство, мијењали етничку и конфесионалну структуру, доживљавали разарања и пустошења, била запостављена или стимулисана у развоју итд. Посматрано у цјелини, географски положај завичаја са свим његовим компонентама је важан развојни чинилац, због чега га је нужно комплексно анализирати и обавезно картографски приказати, што је досад био риједак случај.

Обрада физичко-географских одлика треба да обухвати нарочито сљедеће: геоморфолошке, геолошке сеизмичке и минеролошке одлике, климатске услове укључујући и климатске појасеве, хидролошке прилике, биогеографске карактеристике и природни пејсаж.

Структуру анализе геоморфолошких, геосеизмичких и минеролошких одлика треба да чине:

- главни морфолошки облици,
- хипсометрија површина, нагиби и експозиције терена,
- геолошке и геосеизмичке одлике
- минеролошке појаве и резерве.

Његову текстуалну обраду треба да прате картографски прилози и то: карта геоморфолошких облика, хипсометријска карта, карта нагиба терена, карта експозиција терена, карта сеизмичке микрорејонизације са главним расједним линијама и карта неметаличних и металичних појава и рудних лежишта.

Просјечан увид у климатске услове обезбјеђује се анализом температура (просјечних годишњих, по годишњим добима и мјесецима, апсолутно максималних и минималних); падавина (врсте, апсолутне екстреме, просјечне висине и количине, дужине трајања снијежног покривача, број ледених дана, јављања прве слане); вјетрова (врсте, честина јављања, средње и екстремне брзине дувања, учесталост јављања тишина); магле (вријеме јављања, задржавање, најчешћи појасеви задржавања); осунчавање (правци, дужина сијања у току године, по годишњим добима и мјесецима). Текстуалну анализу нужно је да прате графички прилози кретања температура, падавина, магли, осунчавања и нарочито ружа вјетрова.

Код обраде хидролошких услова, нужно је обухватити све површинске воде (токове, стајаће воде) и подземне воде, њихове битне особине

(квалитет, протицаји, екстремне „ћуди“) и облике коришћења. Потребно је да их прати картографски приказ мјерења површинских вода и главних резервоара изданске воде, графички приказ висине протицаја, карта бујичних токова, ерозивних и акумулативних зона итд.

Анализа педолошких услова треба да обухвати укупну структуру површина завичајног простора, структуру пољопривредних површина, структуру обрадивих површина, структуру пољопривредних површина по бонитетним класама, појасеве распрострањања и коришћење. Сваку од ових структурних компонената нужно је да прате и картографски прилози (карта укупне структуре површина, карта структуре пољопривредних, обрадивих површина, карта бонитета пољопривредних површина).

Биогеографску анализу чине фитогеографска и зоогеографска компонента.

Код фитогеографских компонената посебно се треба задржати на врстама природних биљних састојина и њихову зоналну распрострањеност, култивисаних биљних врста и њихово распрострањење и производњу.

Обрада зоогеографске компоненте нужно је да обухвати врсте дивљачи и њихово зонално распрострањање, врсте рибљег фонда, врсте домаћих животиња које се гаје и најчешће врсте осталог живог свијета (водоземаца, гмизаваца итд.). Најбоље је ако обраду биогеографских особености прати истицање евентуалних реликтних и ендемичних врста, као и слике карактеристичних дивљих, рибљих и домаћих врста.

Природни пејсаж завичаја носи се у себи током читавог живота, свеједно да ли је медитерански, субмедитерански, крашки, котлински, низијски, субпланински или високопланински.

Антропогено дјеловање на промјене просторних обиљежја старо је колико и завичај, односно колико је старо човјеково битисање у њему. Најбоље је ако се приказује по периодима, односно по историјској вертикали на бази материјалних и писаних извора. Опште је правило да је обим и квалитет био све мањи што се иде у даљу историјску прошлост и обрнуто да су идући према оновремености оне биле све веће, при чему се понекад уочавају крупне разлике од завичаја до завичаја.

Анализа антропогених дјеловања на просторне промјене треба да обухвати нарочито сљедеће компоненте:

– изградњу објеката за становање, коришћене материјале, функционалну структуру, прилагодљивост форми према природним условима завичаја;

– изградњу привредних и других помоћних објеката, њихова функција и квалитет опремљености;

- изградњу сеоских и међусеоских саобраћајница, њихов квалитет, мрежа и вријеме изградње;
- изградња објеката комуналне инфраструктуре, као што су нарочито објекти водоснабдијевања и гробља;
- изградња објеката услужних дјелатности (занатских и трговачких објеката), као и изградњу објеката друштвених сервиса, а нарочито школа, вјерских објеката, спортских објеката и објеката културе;
- изградња привремених насеља у атарима завичаја, опремљеност тих насеља, изградњу саобраћајница до њих итд.

За завичаје који су човјековим дјеловањем постали много сложенија знатно је сложенија и анализа антропогених компонената, али се њена логичка структура битније не мијења, те може бити само богатија оствареним структурама и њиховим облицима.

Понекад овако постављене шеме, ма колико оне биле логичне, дјелују као окови, као калупи који спутавају и ограничавају. Па ипак, *оне јесу логичка структура издигнута на ниво стручних и научних принципа, па чак и модела које је нужно користити.*

ОБРАДА ДЕМОГРАФСКИХ ОБИЉЕЖЈА ЗАВИЧАЈА

У обради становништва завичаја постоје значајна искуства код нас. Утемељио их је Јован Цвијић, а наставили бројни сарадници: Јован Ердељановић, Милисав Лутовац, Атанасије Урошевић, Петар Шобајић, Јован Вукмановић, Андрија Јовићевић, Мирко Барјактаровић, Танасије Пејатовић, Обрен Благојевић, Радослав-Јагош Вешовић, Богдан Лалевић, Иван Протић, Илија Јелић, Павле Радусиновић, Петар Влаховић, Миомир Дашић, Радован Бакић, Ђорђије Остојић и други (наводим углавном оне који су се бавили истраживањем црногорског простора), иза чијих су истраживања остала дјела непролазне вриједности. У почетној фази истраживања су вршена по упутствима које је структурирао Цвијић, а онда су она дограђивана у складу са развојем историјске и географске науке и са ослоном на историјске изворе и географске, демографске, етнолошке, привредне, урбане и друге промјене. Тако су изучавања ужих и ширих завичаја са главним ослоном на народном предању и сеоским „памтишима” поступно прелазила на научно утемељеније методолошке оквире и поузданије изворе. У посљедње вријеме, ангажовањем тимова истраживача, урађене су изузетно квалитетне и технички опремљене монографије о већини црногорских градова.

У првим истраживањима, па самим тим и у публикованим дјелима, анализа становништва као одлучујуће компоненте сваког завичаја била

је усмјерена на поријекло становништва, миграције, братства која га чине, вјерски и етнички састав, укупан број и његово кретање, здравствено стање, домаћинства и њихова структура и особито народне обичаје и уопште етнoлошке особености и карактеристике завичаја. Тако су од заборава сачувана сазнања о поријеклу племена и братстава, промјенама вјерске и етничке структуре и етнoлошким одликама ужих и ширих завичаја, веселих и тужних догађаја, оруђима и техникама, моралним кодексима и слично, на бази којих су, између осталог, врхунски правници створили законе првенствено имовинског, обичајног, породичног и права уопште, на чијем врху је Валтазар Богишић, творац *Црногорског имовинског законика*, громада правне науке код нас.

Током каснијих фаза, посебно због експлозивног развоја демографије као науке о становништву и њених научних дисциплина: Историјске демографије, демогеографије, статистичке демографије, медицинске демографије, економске демографије, опште демографије и посебне демографије-анализа становништва завичаја проширена је на бројне елементе кључних демографских компонената, као што су: наталитет, морталитет, фертилитет, нупцијалитет, диворцијалитет, емиграција, имиграција, миграциони салдо, досељено становништво по територији досељавања времену досељавања, типу насеља из којих досељеници потичу, економска обиљежја становништва итд.

Поуздане изворе о овим елементима пружа статистика на бази пописа становништва и домаћинстава, праћењем њихових промјена између пописа публикованих преко билтена нарочито елемената виталних обиљежја становништва. О исељеним и усељеним у центрима безбједности по општинама воде се регистри, те су и они доступни за коришћење. И поред свега тога, теренска истраживања и даље остају један од незаобилазних видова истраживања завичаја, поготову што се ради о мањим територијама и мањем броју становника. У осталим случајевима углавном стичу се сазнања о апсолутним показатељима становништва, док се теренском методом долази и до сазнања о узроцима неких промјена, жељама становништва и нарочито о његовим етнoлошким особинама.

У садашњим условима, демографски развој завичаја, нужно је анализирати преко следећих структура:

- кретање укупног броја становника (апсолутно, просјечно, релативно, природно и механичко),
- размјештај у простору,
- поријекло становништва и састав по братствима;

- полна структура и евентуални проблеми те врсте (недостатак дјевојака за удају и проблематика заснивања брачних заједница и природне обнове становништва),
- старосна структура (најважнији старосни контингенти, демографско старење, проблематика демографске ерозије),
- образовне карактеристике (кретање писмености по полу, годинама и старосним групама, школске квалификације),
- здравствене карактеристике становништва,
- миграциона обиљежја (емиграција, имиграција, миграциони салдо),
- конфесионални састав и његов утицај на биолошка мијешања и укупне односе,
- економска обиљежја (пољопривредно и непољопривредно, активно и издржавано, активно по дјелатностима, по секторима дјелатности и запослено становништво),
- домаћинства (број и његова структура према броју чланова, према извору прихода)
- етнолошке одлике (обичаји, вјеровања, начин живота, исхрана, одијевање итд.).

Иза нас је вријеме да ова обиљежја завичаја – природна и демографска, обрађују приучена и нестручна лица; да сада постоје сви услови да сваку компоненту завичаја, па и ова обиљежја, обрађују стручњаци специфичних профила, како би будућим генерацијама оставили поуздане информације и валидне оцјене и закључке. Зато сам увјерен да ће ова расправа, ставови изнијети у њој и усвојене препоруке, бити пут ка успостављању реда у неред у који дуже траје и који је и даље на сцени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакић Радован, *Просторно планирање*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1988.
2. Бакић Радован, *Огледи о простору и становништву Црне Горе*, Комови, Андријевица, 2003.
3. Бакић Радован, *Улога географских фактора у урбанистичком планирању*, Комуна бр. 2. 1972, Београд, 1972.
4. Бакић Радован, *Демографски елементи у просторним плановима*, Комуна бр. 5/1972, Београд, 1972.

Radovan BAKIĆ

ON SPACE AND DEMOGRAPHIC FEATURES OF HOMELAND

Summary

Space and a man within it are unavoidable components in research of homeland history. In the paper important space and demographic features have been pointed out as well as preview and processing applied in research of homeland history.